

УДК 77.04:069.5](477.64)(091)(048.8)

ОГЛЯД КОЛЕКЦІЇ ФОТОЗНІМКІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ ДГЕС З
ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»

Аліна Будникова

Національний заповідник «Хортиця»

Фотодокументи є незаперечним документальним свідченням явищ і подій. Вони займають чільне місце серед візуальних джерел у вивченні історії, оскільки являють собою багатий зоровий образ минулого. Як джерело, фотографія не лише розкриває зафіксовані фотокамерою факти давнини, а й дозволяє реконструювати і репрезентувати історію певної епохи. Зважаючи на вищесказане, музеї формують фондові колекції фото відповідно до власного профілю.

Фондова збірка фотознімків Національного заповідника «Хортиця» нараховує 4072 одиниці зберігання. Переважна більшість з них висвітлює становлення та розвиток міста Запоріжжя як великого промислового центру.

Один з розділів фотографічної збірки заповідника присвячений Дніпрогесу, адже будівництво греблі є важливою сторінкою історії нашого міста.

Колекція предметів групи зберігання «Фотонегативи», що відносяться до розділу «Дніпрогес», нараховує 401 предмет. Зібрання поповнювалось систематично протягом 1972-2019 рр. Фото передавали, як правило, мешканці м. Запоріжжя, в тому числі: учасники будівництва та відновлення Дніпрогес, Дніпрогес-2 та співробітники заповідника.

Хронологічні рамки колекції охоплюють період з 1921 р. по 1980-і рр.

До складу колекції входять фотознімки, негативи, фотоальбоми та поштові листівки. Найбільш повно та комплексно матеріал представлений у фотоальбомах та листівках.

У цілому, всі предмети тематично можна поділити на наступні групи:

1. Загальний вигляд територій, що підлягали затопленню та їх дослідження;
2. Будівництво ДГЕС;
3. Зруйнована ДГЕС та відбудовчі роботи;
4. Будівництво ДГЕС-II;
5. Загальний вид греблі, Будинок управління ДГЕС та його територія у другій половині XX ст.

В першій тематичній групі викликають цікавість наявні в колекції фотознімки Дніпробудівської археологічної експедиції 1927-32 рр., яка була створена для всебічного дослідження території будівництва Дніпрогесу та Надпоріжжя у зв'язку із їхнім затопленням. Очолив експедицію Д. Яворницький. Також в експедиції працювали М. Бречкевич, В. Пархоменко, П. Козар, П. Матвієвський, В. Білий, Є. Федоровський, фотографи Е.І. Федорович і М.М. Залізняк. На запрошення Д. Яворницького, до складу експедиції увійшли А. Добровольський, П. Смоличев, Ф. Кіранов, І. Часовников, І. Левицький, С. Гамченко, В. Грінченко, М. Міллер, О. Тахтай, Т.Т. Тесля. В діяльності Дніпрогесівської експедиції виокремлено три етапи:

1. Початковий – 1927-1929 рр.
2. Середній етап, 1929-1930 рр.
3. Заключний етап охоплює 1931-1932 рр. [3].

До головних досягнень експедиції належить відкриття пам'яток доби палеоліту в Дніпровському Надпоріжжі поблизу с. Старі Кодаки, Чаплі, Петро-Свистунове та ін. Серед відкритих і розкопаних неолітичних поселень і могильників – всесвітньо відомі Середній Стіг, урочище Собачки, о-ви Вовчок, Виноградний, Стрільча Скеля. Досліджені численні поселення і кургани енеоліту – бронзи та скіфського часу; відкриті пам'ятки черняхівської культури III-IV ст.; алано-болгарські пам'ятки VII-IX ст.;

відома пам'ятка VII-VIII ст. – «Вознесенський скарб», поселення слов'ян часів Київської Русі [2, с. 114].

Колекція фотознімків, що висвітлює роботу Дніпрогесівської експедиції нараховує 47 од. (ФН-2740-2753, ФН-3543, ФН-3552, ФН-3871-3901). Переважна більшість (45 од.) представлена матеріалами М.М. Залізняка, який у 1931-32 рр. працював фотографом у складі експедиції, тому передані фотознімки відносяться до заключного етапу досліджень.

На фотознімках зафіксовані:

- краєвиди та місцевість, що підлягала затопленню (види с. Вовніги, Вовнізький поріг, Будилівський поріг, скеля Монастирко);
- члени експедиції – М.М. Залізняк., А.В. Добровольський, Д.І. Яворницький, В.А. Грінченко, Т.Т. Тесля, М.О. Міллер;
- археологічні розкопки на острові Дубовому, на Осокорівці, балці Канцерка та, в тому числі, археологічні знахідки.

Ще два предмети, присвячені роботі експедиції (ФН-3543, ФН-3552), надійшли окремо, в різний час від співробітників заповідника. На фотознімках зафіксовані роботи початкового етапу експедиції – 1927-29 рр., а саме дослідження у с. Кічкас та на о. Таволжаному.

Крім того, місцевість, що підлягала затопленню, представлена на поштових картках серії «Как строился Днепровский электрогигант». Видавництво Союзфото, 1932 р. (ФН-3052, ФН-3466, ФН-3744) та на окремих фотознімках (ФН-452, ФН-464, ФН-601, ФН-2146, ФН-3089, ФН-3128). На поштівках зафіксовано Ненаситецький поріг та місце майбутнього будівництва, на фотознімках – Дніпровські пороги та с. Кічкас у 1921 р. та у 1930-і рр.

Матеріали другої тематичної групи представлені у фотоальбомах, комплектах поштових листівок та на окремих фотознімках. Колекція відображає хід будівництва на різних етапах.

Детально хід будівництва Дніпрогесу висвітлений у фотоальбомі «Днепрострой. Днепрокомбинат» (ФН-3089-3124, ФН-3328-3359). Подібні фотоальбоми видавались фотокінолабораторією Дніпробуду (1927-1934 рр.) та слугували пам'ятними подарунками видатним учасникам будівництва [1, с. 138].

У фондовій збірці заповідника зберігаються два примірники. Фотоальбоми мають тверду обкладинку, вкриту шкірозамінником з тисненою назвою та зображенням зірки. Один із них містить на форзаці дарчий напис – «тов. Филипову, VIIя ... конференція рационализаторов – изобретателей» та печатку з написом «Днепровское строительство». Другий примірник підписаний чорнилом – «Сизов В.И. 1943». За змістом фотоальбоми дещо різняться між собою.

В цілому в альбомах містяться фотознімки 1926-1933 рр., які відбивають різні етапи робіт – підготовчі роботи, початок та розгортання будівництва, монтаж машинного залу, будівництво шлюзу та аванкамерного мосту, перше шлюзування та ін. Крім того, окремі фотознімки представляють колонію Кічкас та Кічкаській міст.

Роботи 1927-1932 рр. зафіксовані в фотоальбомі «Днепрострой и Днепрозаводстрой» (ФН-4056). Фотоальбом має обкладинку на твердій основі, обтягнуту коленкором. На обкладинці в центрі золотими літерами витіснено назву альбому та у верхньому правому куті напис «Объединенное государственное днепровское строительство».

Всього в альбомі 75 фотознімків, на трьох із них зафіксовані І.Г. Олександров – керівник проекту, Б.Є. Веденєєв та П. Ротерт – заступники начальника будівництва, всі інші відображають хід робіт. Декілька фотознімків відносяться до 1927-30 рр., всі інші переважно датуються 1931-1932 рр. та фіксують такі роботи, як монтаж равлика для спіральної камери машинного залу, монтаж турбін, будівництво шлюзу, роботи у шлюзовій камері, будівництво машинного залу.

Під фотознімками І.Г. Олександрова, Б.Є. Веденєєва та П. Ротерта є підписи чорнилом, всі інші кадри не підписані, але на більшості з них на звороті олівцем написано дату.

Вид греблі у завершеному вигляді представлений у фотоальбомі «Участнику Всесоюзного фізкультурного праздника» (ФН-3523). Альбом має вигляд з'єднаних між собою тасьмою фотознімків, на першому з яких вказано назву, а також позначено «от бюро союза П.К.Ж.С.», «ФК Днепростроя». Всього в альбомі міститься 11 фотознімків, з яких 7 відображають загальний вид греблі, машинного залу, підстанції, урочистостей з приводу відкриття Дніпрогес та перше шлюзування. Може бути датований 1933 р., оскільки саме в цей час у нашому місті проходило перше фізкультурне свято – Всесоюзна спартакіада будівельників.

Фотоальбом «Страницы истории Днепрогэс имени В.И. Ленина», 1980 р. (ФН-3536) хронологічно охоплює 1921 – 80-і рр., містить 90 фотознімків від початку проектування Дніпрогес і завершуючи будівництвом ДГЕС-2. На фотознімках зафіксовані різні етапи будівництва, зруйнована гребля, її відбудова та будівництво ДГЕС-2, портрети заслужених працівників, а також подано стислу інформацію про хід робіт та переліки нагороджених працівників. Альбом складений ветеранами праці Н.Г. Тимохіним та П.К. Ляпіним, учасниками відбудови греблі.

У 1930-і рр. засобами масової інформації велась широкомасштабна пропаганда радянського способу життя, досягнень радянської держави. Для створення позитивного образу країни було підключено візуальну індустрію. У 1931 р. виникає Всесоюзний фотоілюстраційний трест «Союзфото» – всесоюзне об'єднання з централізованого випуску фотоілюстрацій для газет, журналів, книжних видавництв та ін., який мав стати центром фотографічної пропаганди та агітації, випускати фотоплакати, листівки, пропагандистські підбірки з фото, готувати кліше для районної, фабрично-заводської та колгоспної преси [4].

Звичайно, що будівництву найбільшої на той час у Європі гідроелектростанції було приділено багато уваги, й у 1932 р. «Союзфото» видає серію поштових листівок «Как строился Днепровский электрогигант». В колекції заповідника зберігаються 32 листівки (ФН-3048-3054, ФН-3299-3315, 3465, 3466, 3745-3749), які представляють різні етапи будівництва.

Зображення датуються 1927-33 рр. та фіксують роботи у греблі лівого та правого берегів, в котловані станції, встановлення турбін, будівництво шлюзу, спорудження перемички у правій протоці та вид греблі у завершеному вигляді.

Вид греблі та шлюзу на момент завершення будівництва представлені також на поштових листівках видання Запорізької філії Укркнигоцентру Д.В.О.У. 1932 р. (ФН-454-462, ФН-2672).

Окремі фотознімки значно доповнюють матеріали означеної тематичної групи. Серед них можна виділити комплекс фотографій з Центрального Держархіву кінофотофонодокументів УРСР (ФН-3983-3990). Світлини переважно присвячені будівництву шлюзу та підхідного каналу, на деяких фото зафіксовані початок будівництва та його керівники.

Хід будівництва в різні роки відображений на фотознімках, переданих Я.Б. Маклер – редактором газети «Пролетар Дніпробуду» (ФН-463-472, ФН-507), А.Х. Павлюченко, учасником будівництва (ФН-600-605), І.І. Кандаловим, начальником гідротехнічних робіт на Дніпробуді (ФН-649, ФН-656, ФН-660), О.М. Гавріковим – виконробом на ДГЕС (ФН-2142-2148), М.Д. Ільковим, учасником будівництва (ФН-2149-2150), Г.І. Василенко, мешканкою м. Запоріжжя (ФН-3055-3067).

Також в колекції можна виділити фото працівників Дніпробуду (ФН: 120-122, 200-204, 715, 1666, 1667, 211-220, 280-286, 320, 321, 369, 407-411, 428-431, 453, 466, 467, 471, 472, 475-479, 486, 487, 558-562, 567, 568, 675-682, 1342, 1524, 1875, 1884-1886, 2137-2140, 2225, 2279-2283, 2390-2392, 3044-

3047, 3454-3458, 3525-3527, 3531, 3532, 3545, 3546, 3663, 3664, 368, 3685, 4036).

У фондovій збірці заповідника представлені матеріали таких учасників будівництва ДГЕС як С. і С. Ботвінови, А.А. Літовченко, Ф.Т. Міхiєнко, І.Д. Бабенко, М.С. Мороченко, М.Ф. Лось, О.О. Ткаченко, І.Г. Невмивако, А.Х. Хайрулін, Ш.А. та М.А. Зiльберштейн, О.М. Градова, Є.М. Педан, І.Т. Легезо, М.Ф. Почтарьов, О.О. Дудченко (Почтарьова), Е. Вайсбанд, С.К. Гавриленко, О.М. Кудрявцев, І.З. Шликов, І.А. Морзов, Г.В. Морозова, А.М. Гавріков, І. Котильов, Є.П. Орлов, Л. Пугач, М.М. Андрюшина, Є.А. Худякова, С.А. Ващенко, М.З. Бочаров, О.В. Вінтер, І.Т. Калінін, З.К. Куш, Є.С. Конотопець.

Серед фотознімків учасників будівництва можна виділити портретні зображення, групові фото та віньєтки. Портрети переважно зроблені вже у другій половині ХХ ст., деякі знімки відносяться до періоду будівництва.

Крім того, тематичну групу доповнюють зображення різноманітних заходів часів будівництва, а саме – маївка 1930 р. (ФН-468-469), участь у суботниках (ФН-563, 564), мітинг на честь відкриття ДГЕС (ФН-3440, ФН-3451, ФН-3479, ФН-3524, ФН-3526), зустріч ветеранів будівництва на честь 50-річчя пуску ДГЕС (ФН-2845-2846).

Матеріали третьої тематичної групи представлені у фотоальбомі (ФН-2141) та на окремих знімках (ФН: 652-663, 891, 893, 959, 963, 2646, 2646 (1), 2647, 2875, 3131). На світлинах зображений загальний вид зруйнованої греблі у 1941 та 1944 рр., хід відновлювальних робіт у 1944-46 рр., а також вид греблі після відбудови.

Також зафіксовані деякі учасники відбудови, а саме – І.І. Кандалов, С.М. Золотов, Ф.Г. Логінов, В.П. Немченко, С.М. Роммер та відома бригада бетонниць П.П. Коробової (ФН-647-648, ФН-1280, ФН-1568-1571, ФН-2924-2926).

Декілька знімків присвячені урочистостям із приводу завершення відбудови ДГЕС (ФН-650-651, ФН-668, ФН-2394, ФН-3075).

Предмети передані І.І. Кандаловим, головним інженером при відбудові Дніпробуду, О.М. Гавріковим – старшим виконробом на ДГЕС, С.В. Альперіним, фотокореспондентом, начальником фотолабораторії заводу «Запоріжсталь», фотолітописцем будівництва та відбудови Запоріжжя та Дніпрокомбінату; П.Л. Рижик, мешканцем м. Москва, В.А. Швець, мешканцем м. Запоріжжя.

Матеріали наступної тематичної групи представлені на окремих знімках – ФН: 912-914, 917, 940-942, 1164, 1165, 1384, 1385, 1732-1734, 3575-3581, 3677-3681, 3686-3689, 3702-3719, 3927-3930, 3958-3960.

На фотознімках відтворений хід робіт 1970-72 рр. та 1974 рр. – підливні роботи у котловані, відкачка води, будівництво перемички, машинного залу та шлюзу, тощо. Багато знімків присвячено мітингам із приводу укладання першого кубометру бетону в основу машинного залу та пуску першого агрегату. На деяких фото зафіксовані кращі бригади – О.М. Гейка, М.М. Веліченка, І.І. Клименка, Б.П. Даниленка, А.В. Шайтанова та інші учасники будівництва.

Предмети передані О.І. Межибицьким, працівником ДГЕС-2, О.Г. Карнаухом, парторгом будівництва другої черги ДГЕС-2, І.І. Коліуш, секретарем комітету комсомолу Дніпрогес-2, П. Чюрюкановим, фотокореспондентом газети «Індустріальне Запоріжжя», В.Б. Репіним, редактором газети «Запорізька правда», співробітниками заповідника.

Остання тематична група представлена окремими знімками (ФН: 736-738, 757-762, 3829, 3926, 3931-3935, 3961, 3981, 3982). Переважно матеріали відносяться до 1970-80-х рр. На фото зафіксовано панораму греблі з різних ракурсів, шлюз ДГЕС-2, Будинок управління ДГЕС та його територія, приміщення гідроелектростанції, тощо.

Два знімки (ФН-3829, ФН-3982) відносяться до більш раннього часу й демонструють греблю до будівництва другої черги, а також аванкамерний міст.

Колекція фотознімків розділу «Дніпрогес» як візуальне джерело має значний інформаційний потенціал, її матеріали дозволяють репрезентувати різні етапи історії греблі, мають велику роль у дослідженні зниклих історичних та природних об'єктів.

Матеріали колекції можуть бути використані при створенні виставок та у науковій роботі, пов'язаної із дослідженнями періоду новітньої історії України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов О. Кічкас та його околиці на світлинах фотоальбому М.С. Ескіна 1935 р. *INSULA*. 2020. Вип. 1. С. 136-172.

2. Ковальова І.Ф. Дніпрогесівська археологічна експедиція 1927-1932 рр. *Археологія і давня історія України: Зб. наукових пр.* Київ: ІА НАН України, 2012. Вип. 9. С. 113-115.

3. Ковальова І.Ф. До 80-річчя Дніпрогесівської археологічної експедиції 1927-1932 рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 11. С. 283-290.

4. Макаров А.Н. «See USSR»: советская визуальная пропаганда индустриализации 1930-х гг. за рубежом. URL: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2014/Istoria/1_166982.doc.htm (дата звернення 04.12.2020).

5. Михед О. Я змішаю твою кров з вугіллям. Зрозуміти український Схід. К.: Наш формат, 2020. 368 с.

6. Первенец индустриализации страны – Днепрогес им. В.И. Ленина. Сборник документов. Зап. книжно-газетное издательство, 1960. 288 с.

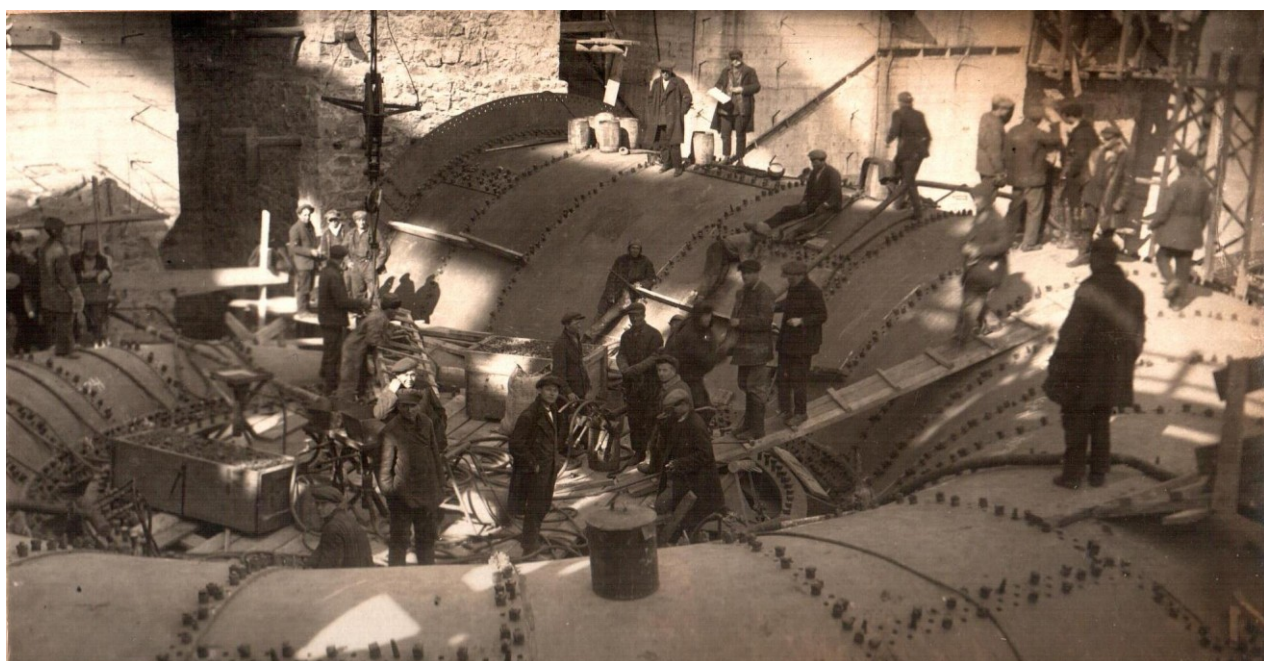

Фото. Монтаж равлика. Фотоальбом «Днепрострой» і «Днепрозаводстрой». 1930-і роки XX ст. м. Запоріжжя. (ФН-4056-16).

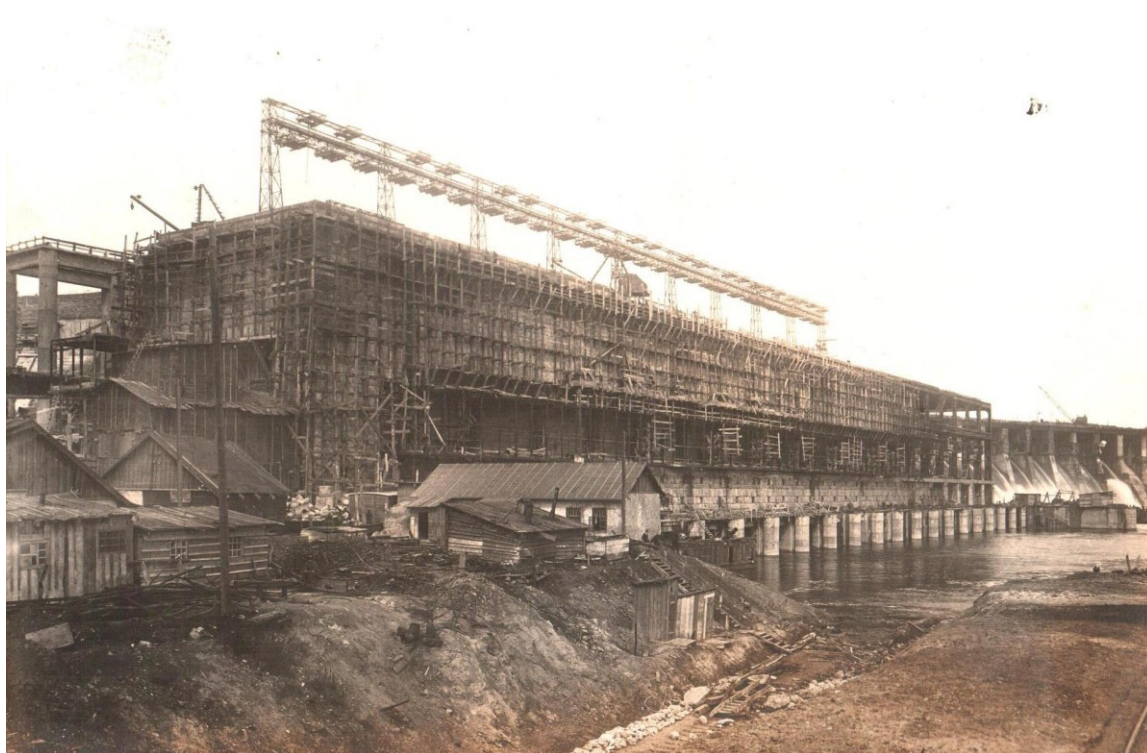
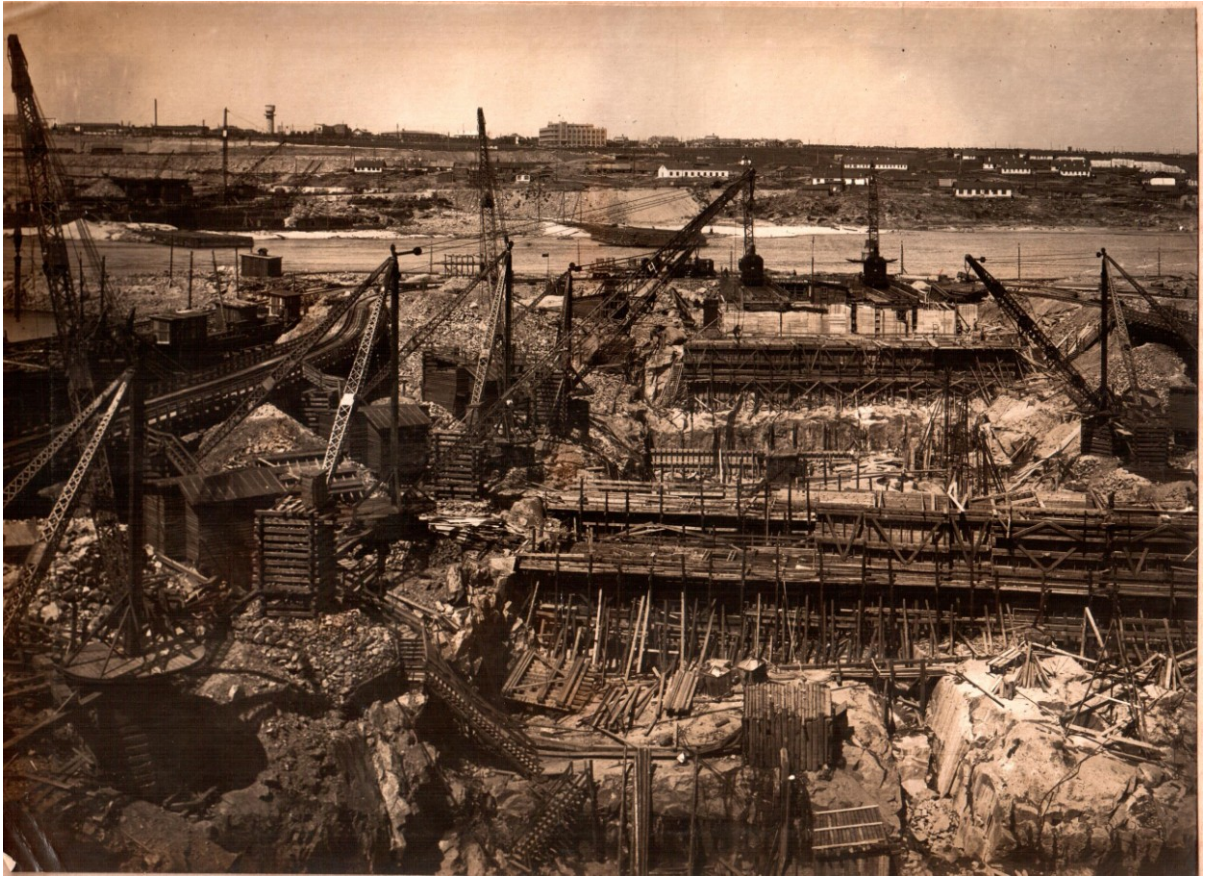

Фото. Будівництво машинної зали. Фотоальбом «Днепрострой» і «Днепрозаводстрой». 1930-і роки XX ст. м. Запоріжжя. (ФН-4056-30).

Фото. Будівництво лівобережної частини греблі. 22.07.1929 р.
Фотоальбом «Днепрострой» і «Днепрозаводстрой». м. Запоріжжя.

(ФН-4056-10).

Будівництво лівобережної частини греблі. 12.08.1929 р. Фотоальбом
«Днепрострой» і «Днепрозаводстрой». 1930-і рр. м. Запоріжжя.

(ФН-4056-11).

Фото. Будинки у с. Кічкас під час повені. 1921 р. (ФН-464).

Фото. Мешканці с. Вознесенівка йдуть на будівництво ДГЕС. 30-ті рр.
(ФН-471).

Фото. Учні школи с. Вовніги на уроці фізкультури. 15.05.1931 р.
(ФН-2741).

Фото. Водяний млин перед Вовнізьким порогом. 1931 р. (ФН-2743).

Фото. Скеля Монастирко. 1931 р. (ФН-2748).

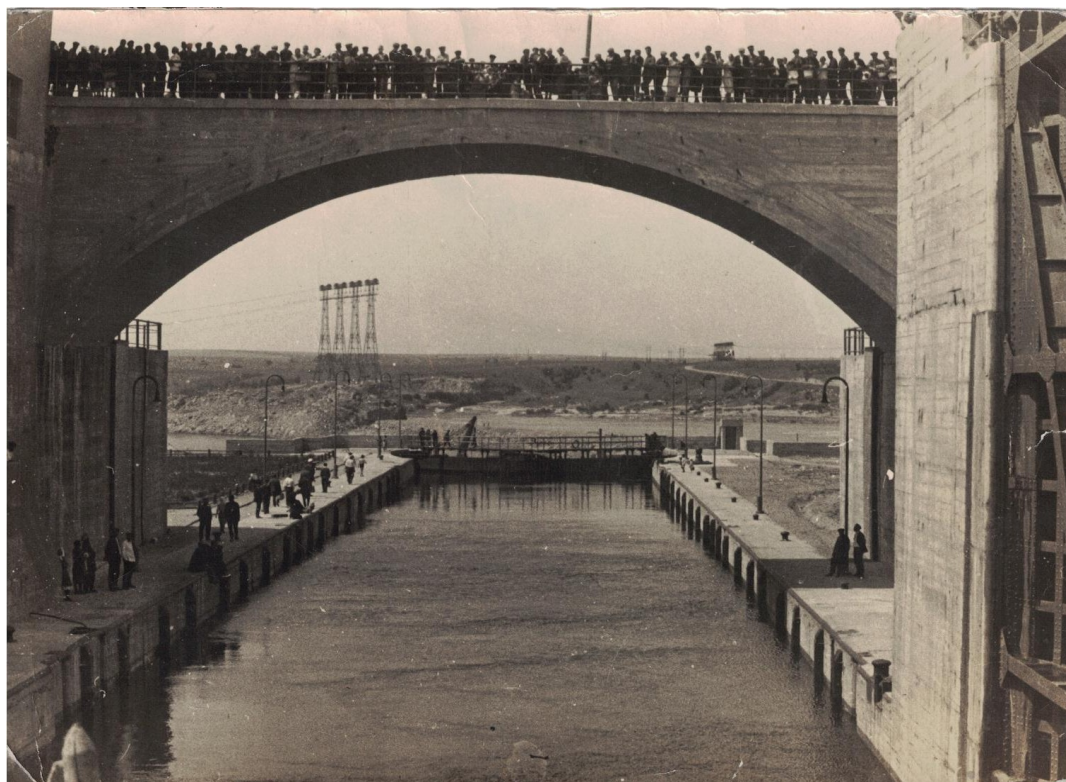
Фото. Археолог А.В. Добровольський сидить у човні на березі Дніпра.
1931 р. (ФН-2750).

Фото. Дніпровські пороги. 30-і роки XX ст. (ФН-3128).

Фото. Гребля та машинний зал ДГЕС. 30-і роки XX ст. (ФН-3130).

23004/ФН-3133. Фото. Шлюз. 30-і рр. XX ст.